

شاخصه‌ها و موانع تحقق تقوای اجتماعی از منظر آیات و روایات

دکتر ابراهیم رضایی آدریانی، اصغر علی

چکیده

تقوای اجتماعی یکی از اصطلاحات رایج در معارف اسلامی بوده که در کلام رهبری هم نمود پیدا کرده است لذا غفلت از تقوای اجتماعی، خطری بسیار بزرگ است، بر این اساس در این نوشتار مطالبی در این زمینه ارائه شده است که بنابر اهمیت و ضرورت این موضوع؛ به طور مفصل پیرامون آن بحث نموده ایم و همچنین در این پژوهش به شاخصه‌های تقوای اجتماعی از منظر آیات و روایات و موانع تحقق آن پرداخته شده است. و بطور خاص سعی شده است تا شاخصه‌های تقوای اجتماعی تبیین گردد، برخی از مهمترین شاخصه‌های تقوی اجتماعی عبارتند از: رعایت حقوق الناس، امر به معروف و نهی از منکر، و... میباشد، همچنین برخی از مهمترین موانع تحقق تقوای اجتماعی مانند: تکبر، غیبت، حسد و... مورد بحث قرار گرفته است.

این تحقیق در سه بخش مجزا تدوین گردیده است که در بخش اول کلیات و مفاهیم راجع به تقوای اجتماعی مخصوصاً تقوا و اجتماع و مفاهیم آن و سپس تقوی از دیدگاه مقام رهبری «زید عزه» و علامه طباطبایی «ره» و سپس منظور از تقوای اجتماعی تفصیل داده شده و در بخش دوم که دارای دو گفتار است، در گفتار اول راجع به تقوا در جمع خانواده و حقوق متقابل زوجین احترام به همسر حق مرد بر زن و حق زن بر شوهر و همچنین شیردهی کودک، و شیر دادن در آیات قرآن و روایات، و سپس اعطای نفقه، نفقه در قرآن، رعایت تقوا هنگام اختلاف خانوادگی از دیدگاه قرآن و روایات بحث شده است.

و در گفتار دوم راجع به تقوا در جامعه از قبیل، انفاق، ایثار، قناعت، وفای به عهد، امانت داری، برگرفته از آیات و روایات و رعایت آنها در جامعه بحث مفصلی صورت گرفته است.

کلید واژه‌ها: تقوا، اجتماع، قرآن، سنت، تقوای اجتماعی، موانع تقوای اجتماعی

مقدمه

در نظام فردی و اجتماعی اسلامی، تقوا یکی از اصل‌های مهم است که در کتاب و سنت خیلی به آن تاکید شده است، حتی قرآن همین تقوی را معیار بزرگی قرار داده و و طبق فرموده قرآن: «ان اکرمکم عند الله اتقاکم».

در مورد تقوای فردی نوشتار و گفتار متعدد تولید شده و مورد تاکید همه علماء نیز است، اما تقوای اجتماعی که خودش یکی از اصل‌های مهم و مورد تاکید قرآن هست به دست فراموشی سپرده شده است و لذا نیازمند تحقیق در این زمینه هستیم.

یکی از آیات مهم و کلیدی در این رابطه آیه ۹۶ سوره اعراف می‌باشد که در آن آیه خدای متعال می‌فرماید:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ»: بنابراین ایمان و تقوا در ردیف هم مطرح شده و برکات آسمانی و زمینی منوط به آن دانسته شده است و همچنین در این آیه مسئله تقوای اجتماعی بیان شده است و این آیه یکی از مآخذهای این تحقیق می‌باشد.

طبیعی است ادامه راه و گسترش اعمال شایسته و نافع در جامعه انسانی و نیز جلوگیری از آفات و زیان‌های عمل کردهای ناصواب که حیات اجتماعی جامعه را به انهدام و نابودی نزدیک می‌سازد جز در پرتو حرکت‌های سازنده و مفید در جهت حفظ و پاسداری از ارزش‌های والا و عمل کردهای مفید، سازنده، نیکو، مقابله و ایستادگی در مقابل اعمال زشت و ناپسند برای جامعه انسانی ممکن نخواهد گشت، و این امر مهم بیداری، آگاهی و احساس مسئولیت انسان‌های خدا جو و حق باور و با ایمان را می‌طلبد که برای فرمان الهی در دعوت به نیکی‌ها و نهی از بدی‌ها و اعمال ناپسندیده و زشت به پا خیزند و در عرصه‌های عملکرد اجتماعی به تلاش و فعالیت‌های صادقانه و خالصانه بپردازند و راه‌های رشد و تکامل مادی و اعمال معنوی انسان‌ها را هموار نمایند.

مفهوم تقوا

الف: تقوا در لغت:

تقوا در اصل از ماده وقایه به معنی نگهداری یا خویشتن داری است.

راغب اصفهانی در کتاب مفرداتش می‌نویسد: "وقایه" به معنی نگهداری چیزها در برابر اموری که به آنها

ضرر و زیان می‌رساند آمده است، "والتقوی جعل النفس فی وقایه مما یخاف"^۱

۱- راغب اصفهانی أبو القاسم حسین مفردات راغب ص ۸۸۱

ب: تقوا در اصطلاح:

کلمه تقوی از واژه‌های مخصوص قرآن و آئین ما است و رسول اکرم آن را جمع بین عدل و احسان معرفی می‌کند. بعضی گفته‌اند تقوی آنست که خدا تو را گرد محرمات و دور از واجبات نبیند.^۱

شاخصه‌های تقوای اجتماعی

الف: تقوا در محیط خانواده

از آن جهت که تقوا يك نیروی کنترل درونی است که انسانها را در مقابل طغیان گناهان نگه می‌دارد، و در حقیقت نقش ترمز قدرتمندی را ایفا می‌کند که ماشین وجود انسان را در پرتگاهها حفظ و از تندیهای خطرناك، باز می‌دارد به همین خاطر در روایات اسلامی و همچنین سخنان علماء تشبیهات زیادی برای تجسم حالت تقوا ذکر شده است.

امیر المومنین علیه السلام در باره تقوا در امور زندگی می‌فرماید:

الْأَوَّانُ التَّقْوَى مَطَايَا دُلِّلَ حِمْلُ عَلَيْهَا أَهْلُهَا وَأَعْطُوا أَرْمَتَهَا فَأُورِدَتْهُمْ الْجَنَّةُ^۲

پرهیزگاری مانند مرکبهای رام و فرمانبردار است که اهلش بر آن سوار شده و افسارها به دست او است و او را به بهشت وارد می‌کند.

۱- احترام به همسر:

یکی از عوامل تقوای اجتماعی رعایت حقوق زن و شوهر نسبت به همدیگر است که در این بخش در باره آن بطور جداگانه بحث می‌کنیم:

الف: حق مرد بر زن:

بنا بر این آنچه از روایات مذکوره استفاده میشود اینکه هر زنی که شوهرش را بزبان اذیت کند، و از دستورات او اطاعت نکند و بدون اذنش از خانه بیرون برود خداوند هیچ حسنه‌ای را از او نمی‌پذیرد تا او را خوشنود و راضی گرداند، و اگر چه روزها روزه بدارد و شبها نماز گزارد، و عبادت کند مقبول درگاه خداوند نخواهد بود اول کسی خواهد بود که به آتش در آید، و همچنین است مرد اگر بر زن ستمگری کند.

ب: حق زن بر شوهر:

چنانچه حقوق مرد بر زن را ذکر نمودیم بالعکس حقوق زن بر مرد هم مورد تاکید دین مقدس اسلام است: و دین اسلام یگانه دینی است که در باره حقوق همه افراد تا آنجا که ظرفیت داشته وظایفی تعیین نموده و تنها

۱- طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر مجمع البیان، ج ۱ ص ۵۹

۲- نهج البلاغه خطبه ۱۶ ص ۱۵۹

دینی است که جمیع امور مربوط به زندگی بشر و همه شئون و اعمال وی را بر شمرده و دینی است که جمیع احکام و تکالیف شاقه ای که در سایر ادیان خصوصا در دین یهود و به دست احبار و ملایان ایشان رخنه پیدا کرده بود، نسخ کرد و از بین برد. پس حد اعلا و کامل حقوق مزبور تنها و تنها در اسلام یافت می شود. از این رو، باید حقوق مرد بر زن و بالعکس را یکی از ملاکهای برتری مکتب اسلام شمرد که به واسطه آن از آیین دیگر انبیا، با ارزشتر است.

۲- اعطای نفقه:

الف: نفقه در قرآن

در قرآن راجع به نفقه زوج بر زوجه آیات متعدد وجود دارد اما راجع به نفقه هنگام شیر دادن و همچنین در آیات دیگر به طور اجمالی راجع به نفقه و لباس و اسکان زن اشاره نموده که موضوع نفقه را میتوان از آن بدست آورد. اینجا میتوان گفت که نفقه یکی از مصادیق تقوای فردی است که در قرآن به آن اشاره شده است: ما در این جا به آیه مربوطه اشاره میکنیم.

«أَشْكُوهُمْ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تَضَارُّوهُمْ لِنَصِيْقُوا عَلَيْهِمْ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاتُّوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَأُتْمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسْتَزِرُّكُمْ لَهُ أُخْرَى»^۱.

همسران خود را بمانند سکنای خود به قدر امکاناتتان اسکان دهید و با احتراز به آنان در تنگنایشان قرار ندهید و اگر حامله هستند تا زمان وضع حمل نفقه آنان را بپردازید و اگر فرزندان را شیر دادند اجرتشان را بدهید و در میان خود به نیکی و روش متعارف پسندیده عمل نمایید و اگر در مورد شیر دادن نوزادان به مضیقه افتادید فرد دیگری آنها را شیر بدهد.^۲

ب: تقوا در محیط اجتماعی

در جامعه اسلامی و مذهبی خداوند کسی را که طاعتش کند و پیرو رضایت و مقدرات او باشد، در پناه خودش قرار می دهد. فراری از خداوند پناه گاهی را ندارد. همانا که امر و مشیت الهی همواره براین قرار گرفته که تقوا رعایت شود گرچه خلاق ناراحت باشند؛ و هر آنچه قرار باشد که بیاید اراده خداست و چیز که خدا اراده کند، واقع شود؛ و آنچه را که اراده نکند تحقق نیابد.

۱- سوره طلاق، آیه ۶ و ۷.

۲- عمید زنجانی عباسعلی. آیات الأحکام ص ۲۸۹.

۱: امر بمعروف و نهی از منکر

معروف در لغت به معنی شناخته شده (از ماده عرف) و منکر به معنی ناشناس (از ماده انکار) است. و به این ترتیب کارهای نیک، اموری شناخته شده، و کارهای زشت و ناپسند، اموری ناشناس معرفی شده‌اند. چه اینکه فطرت پاک انسانی با دسته اول آشنا و با دوم ناآشنا است!^۱

برای اثبات وجوب امر بمعروف و نهی از منکر و اهمیت و موقعیت آن دوازده آیه متعددی در قرآن آمده است:

«وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ».^۲

ترجمه: باید از میان شما جمعی دعوت به نیکی کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند و آنها رستگارانند.^۳

۲- رعایت حق الناس:

حق الناس ظلم است در حق مردم و غیر خدا و ظلم سه قسم است: ظلمی که می‌آمرزد خداوند تعالی آن را، و ظلمی که نیامرزد آن را، و ظلمی که وانگذازد آن را. اما ظلمی که نیامرزد آن را، شرك به خدا باشد که به این حال از دنیا رود. اما ظلمی که ممکن است بیامرزد آن را، ظلم به نفس باشد میان بنده و خدا در نافرمانی (شرك و عاصی) به اعتبار آنکه وضع کفر و معصیت در محل ایمان و طاعت نموده‌اند ظالم اطلاق شده، زیرا ظلم وضع شیئی است در غیر محل. و اما ظلمی که وانگذازد مکافات آن را، ظلم در معامله بین مردم که حق الناس باشد.^۴

۳- اخوه در دین

یکی از مصادیق تقوا اخوه در دین است، افراد مؤمن در صورتی که از نظر دینی متحد باشند (برادر) اخوة نامیده میشوند، زیرا در دین یکی هستند و از لحاظ اصل نسب هم که متحد هستند چون از یک پدر و مادرند که آدم و حواء باشد.

مواخاه در قرآن:

قرآن رابطه‌ی مؤمنان با یکدیگر را همچون رابطه‌ی دو برادر دانسته‌می‌فرماید:

انَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوِيكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ^۵

۱- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۲۰ ص ۷۸

۲- آل عمران آیه ۱۰۴

۳- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۳، ص: ۳۵

۴- شاه‌عبد‌العظیمی، حسین، تفسیر اثنی عشری، ج ۱۲ ص ۵۶.

۵- حجرات ۴۹ آیه ۱۰

همانا مؤمنان با یکدیگر برادرند، پس میان برادران خود، (در صورت اختلاف و نزاع) صلح و آشتی برقرار کنید و از خدا پروا کنید تا مورد رحمت قرار گیرید.

۴: ایثار و از خود گذری:

یکی از مصادی تقوا ایثار و از خود گذری است که از وظایف مؤمنان حقیقی است ایثار گران الگوهای صبر و استقامت، چراغ‌های روشنایی بخش دیگر انسان‌ها می‌باشند که از هیچ بلیه و مشکلی واهمه ندارند و تنها همت و تلاش ایشان ضمن نجات خویش، نجات و به سعادت رساندن دیگر بندگان الهی است؛ و در مسیر و هدف مقدس چون شمع می‌سوزند، می‌نالند و روشنایی می‌دهند تا دیگران از نور پُر فیض وجودشان بهره کافی ببرند، که خداوند متعال برای ایشان درجات و مقامات عظیمی را در جایگاه ابدی - یعنی جهان آخرت - مقرر نموده است.

ایثار در قرآن:

در آیه مبارک قرآن راجع به ایثار چنین آمده است:

وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ. ایثار به معنای اختیار و انتخاب چیزی بر غیر آن است. و کلمه "خصاصة" به معنای فقر و حاجت است. راغب گفته: کلمه خصاص البیت به معنای شکاف خانه است، و اگر فقر را "خصاصه" خوانده است، بدین جهت است که فقر نمی‌تواند شکاف حاجت را پر کند، و به همین جهت است که از آن به کلمه "خله" نیز تعبیر می‌کنند.^۱

ایثار در روایات:

البته رسیدن به مقامات شامخ و بلند مرتبه ایثار نمی‌توان رسید مگر با انجام وظیفه و گذراندن آزمایشات و مراحل امتحانات گوناگونی که با صلاح دید خداوند حکیم انجام خواهد گرفت، هر کس به مقدار توان و ایمانش، - هر که در این گاه مقرب‌تر است، جام بلا بیشترش می‌دهند - که در این زمینه آیات کریمه قرآن و احادیث شریفه از اهل بیت عصمت و طهارت (در ابعاد و اشکال گوناگون) بسیار داریم، که در این به مواردی از آن اشاره می‌کنیم.^۲

۵- انفاق و بخشش:

کار نیک، احسان به مردم، خدمت صادقانه به دیگران، لذت بردن از کمک رسانی به محتاجان، ابزار و مصالحی است که در تقوای اجتماعی موثر است. این توفیق در همه کس نیست، لطفی است الهی که بر دستان برخی از بندگان شایسته و «خیر» جاری می‌شود و به مردم می‌رسد. گاهی بعضی از اعضای بدن «بی

۱- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات راغب، ماده "خص" ص ۲۸۴.
۲- صالحی عبدالله، مومن کیست؟ وظیفه اش چیست؟ / ترجمه المؤمن، ص: ۹۲

حس» می‌شود و هیچ درد و جراحت و آزاری را درک نمی‌کند. این «عصب مُردگی» گاهی هم در اندام روح بشر پدید می‌آید. آدم‌ها نیز گاهی «احساس» خویش را از دست می‌دهند و از رنج و محرومیت و نیازهای نیازمندان، متأثر نمی‌شوند. این همان بی‌غمی از محنت دیگران است که اگر کسی به این مرحله رسید، نشاید که نامش نهند آدمی!

بخش و انفاق در قرآن

«الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً» آنان که مالهای خود را در شب و روز پنهان و آشکارا انفاق می‌نمایند یعنی در تمام حالات انفاق می‌کنند زیرا صدقات وقتی غیر از این اوقات ندارند «فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (پاداش آنها نزد خداست) وجه اینکه حرف «فاء» در «فله‌م» در اینجا آمده اینست که برساند پاداش در اثر انفاق در اطاعت خدا بدست می‌آید «وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» خوفها و وحشت‌های قیامت بر آنها نیست.^۱

لذا نتیجه می‌گیریم که انفاق در راه خدا یکی از عوامل کسب تقوای اجتماعی است و انفاق کننده کسی است که گوی احسان و نیکی به مردم را از رقیبان می‌ربایند و دنیا را وسیله تجارت آخرت قرار می‌دهند و در دفتر احسان و انفاق، امتیازات بیشتری برای خود ثبت می‌کنند. آنچه در فرهنگ دینی و آیات و روایات با عنوان «انفاق» و «احسان» آمده است، همین میدان «جهاد مالی» را ترسیم می‌کند.

۷- وفای به عهد:

یکی از معیارهای برتری انسان و مقیاس شخصیت و ارزش آدمی، وفای به عهد است و عدم خیانت در امانت و تقوا و پرهیزکاری به طور عام یکی از مصادیق تقوای اجتماعی است، آری خداوند چنین کسانی را دوست دارد، نه دروغگویان خائنی که هر گونه غصب حقوق دیگران را برای خود مجاز می‌دانند بلکه آن را به خدا نسبت می‌دهند.

وفای به عهد در قرآن:

در سوره مبارکه آل عمران در باره وفای به عهد چنین آمده است:
بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ^۲ بلی هر کسی که به عهد خود وفا کند و پرهیزکار باشد، خدا او را دوست می‌دارد، به خاطر اینکه چنین شخصی مصداق عنوان متقی است و خدا هم پرهیزکاران را دوست می‌دارد، پس آن انسان وفادار را نیز دوست می‌دارد.^۳

۱- طبرسی، فضل بن حسن تفسیر مجمع البیان ج ۳ ص ۱۷۸

۲- آل عمران آیه ۷۶

۳- تفسیر المیزان ج ۳ ص ۴۱۷

در نتیجه منظور از آن این است: کرامت خداوندی و احترام در پیشگاه خداوند آنقدر آسان نیست که هر کسی خود را از روی خیال محض به خدا نسبت دهد و یا به آن برسد و یا هر شخص متکبر و فریبکار انتساب خود را کرامت تصور کند و نژاد و نسب خویش را به معیارهای این انتساب خیالی همراه بداند، بلکه رسیدن به کرامت الهی شرایطی دارد و آن وفای به عهد و پیمان خدا و داشتن پرهیزکاری و تقوا در دین خدا است، اگر همه این شرائط محقق شود کرامت حاصل می‌گردد، یعنی انسان مشمول محبت و ولایت الهی می‌شود، ولایتی که جز بندگان با تقوای خدا کسی به آن نمی‌رسد و نتیجه آن نصرت خداوندی و وزندگی سعادت‌مندانه است که موجب آبادی دنیا و خیر باطنی مردم در دنیا و رفعت درجاتشان در آخرتشان خواهد بود.

۸ - امانت داری:

امانت از دیدگاه قرآن:

در قرآن کریم آیات متعددی درباره امانت و عواقب خیانت در آن آمده است که به یکی از آنها اشاره می‌کنیم:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ». خیانت به معنای نقض امانت و امانت عبارت است از اینکه به وسیله عهد و یا وصیت و امثال آن، امنیت حقی از حقوق حفظ شود.

امانت در روایات اهل بیت:

در حدیث معروفی از امام سجاد (ع) نقل شده که فرمود:

« عَلَيْكُمْ بِأَدَاءِ الْأَمَانَةِ، فَوَ الَّذِي بَعَثَ مُحَمَّدًا بِالْحَقِّ نَبِيًّا، لَوْ أَنَّ قَاتِلَ أَبِي الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ اتَّمَمَنِي عَلَى السَّيْفِ الَّذِي قَتَلَهُ بِهِ لِأَدِّيَّتِهِ إِلَيَّ »^۱.

ادای امانت بر همه شما لازم است سوگند به خدایی که خدایی که محمد ص را به حق مبعوث کرده است اگر قاتل پدرم حسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام همان شمشیری را که با آن مرتکب قتل او شد به رسم امانت به من می‌سپرد (و من از او می‌پذیرفتم) امانت او را ادا می‌کردم.

موانع تحقق تقوای اجتماعی

الف: موانع تقوای اجتماعی در محیط اخلاقی

اول: بخل:

بعضی از مفسران در تفاسیر خودشان معنای بخل را عام‌تر از معنای عرفی آن گفته‌اند و اعتقاد دارند که هر چیزی که به مردم نفع بدهد و کسی از بخشیدن آن چیز خود داری کند، در معنای بخل شامل می‌باشد.^۱ بنا بر این نظر عدم رعایت اخلاق مانند سلام کردن، صداقت و اخلاص هم نوعی بخل می‌باشد.

مراحل بخل

بخل مراحل مختلفی دارد.

مرحله اول: پائین‌ترین مرحله بخل آن است که انسان از دادن چیزی که به آن احتیاج ندارد، خود داری کند. مرحله بالاتر از این مرحله این است که بخل ورزیدن نسبت به چیزی که دیگران آن را به افراد نیازمندان می‌دهند. آخرین مرحله بخل این است که انسان نسبت به خود نیز بخل می‌ورزد و خود را از اموال خود بی‌بهره می‌گذارد.^۲

۲- غیبت:

غیبت در لغت:

غیبت در لغت مصدر غاب^۳ و اسم مصدر «اغتیاب»^۴ است و غیبت از ریشه «غیب» بر چیزی که از چشمها پوشیده باشد دلالت دارد.^۵

غیبت در اصطلاح:

در اصطلاح معنای غیبت آن است که نسبت به شخصی که مومن باشد چیزی گفته شود که او را عصبانی و با او مخالفت کند. خواه آن نقص، در بدن او باشد یا نباشد، مثلاً اگر گفته شود کسی کور است و یا در نسب او باشد مانند این که گفته شود: پسر فلان ظالم، و یا در صفات و افعال و اقوال او باشد چنانکه می‌گویند خسیس، یا در چیزی باشد که متعلق با او باشد مانند لباس، یا خانه و غیره.^۶

۱- طوسی، محمد ابن حسن التبیان، ج ۳، ص ۱۹۶

۲- محمدی ری شهری، دانشنامه قرآن و حدیث، ج ۱۱، ص ۳۰۰

۳- جذری، مبارک بن اثیر، النهایة فی غریب الحدیث والاثار، ج ۳، ص ۴۰۰

۴- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱، ص ۶۵۶

۵- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۷، ص ۲۸۹.

۶- نراقی، احمد، معراج السعاده ص ۴۴۴

عوامل اجتماعی غیبت:

عواملی که زمینه ساز رواج و شیوع غیبت می شود، شامل زمینه های فردی و زمینه های اجتماعی می شود. زمینه های فردی از قبیل حسادت، غرور، عادت و غیره از حوزه این نوشتار خارج است، از این جهت صرفاً به عوامل اجتماعی پرداخته می شود.

امام صادق (ع)، علل و زمینه های غیبت را ده چیز شمرده اند که بعضی از آنها جنبه روان شناختی و بعضی دیگر جنبه جامعه شناختی دارد: «اصل الغیبة تتنوع بعشرة انواع: شفاء غیظ و مساعدة قوم و تهمة و تصدیق خبر بلاکشف و سوء ظن و حسد و سخریة و تعجب و تبزیم و تزین، فأن اردت السلامة فاذا ذكر الخالق لا المخلوق فیصیر لك مكان الغیبة عبرة و مكان الاثم ثوابا».^۱

۳- دروغ گویی:

دروغ در لغت:

دروغ در لغت به معنای سخن نادرست، خلاف حقیقت و واقعیت می باشد.^۲ قول ناحق است و به معنای نقل گفتاری از کسی است که آن را نگفته است اصل آن در گفتار است: گذشته باشد یا آینده وعده باشد یا غیر آن.^۳ و ضد آن صدق است.^۴ همینطور خبر از خلاف واقع، چه به صورت عمد یا سهو می باشد را نیز دروغ می نامند.^۵

دروغ در اصلاح:

همان بازگو کردن امر خلاف حقیقت و سخن بر خلاف واقع را دروغ می نامند که یکی از بزرگترین بدترین صفات انسان دروغ گفتن است.

بی اعتباری دروغگو در جامعه:

انسان در اجتماع زندگی می کند و برای زندگی کردن در اجتماع لازم است که به یک دیگر اعتماد کند. دروغ گفتن سبب می شود که این اعتماد از بین برود. و موجب اختلال در روابط بین افراد شده و بدبینی را بین آنان پدید می آورد. و همچنین آشکار شدن شخص دروغگو آبرو و اعتبار و ارزش خود را از دست می دهد. حضرت علی علیه السلام می فرماید: سزاوار است که مسلمانان از دوستی و برادری با دروغگو اجتناب کنند؛ زیرا او آن قدر دروغ می گوید که راستش را هم باور نمی کنند.^۶

۱- مجلسی، محمد تقی بحار الأنوار، ج ۷۲، ص ۲۵۷

۲- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۳۴

۳- اصفهانی، راغب، حسین بن محمد مفردات الفاظ القرآن، ج ۱، ص ۲۷۷

۴- ابن منظور، محمد لسان العرب، ج ۱، ص ۷۰۴

۵- قیومی، احمد ابن محمد مصباح اللغة، ص ۸۷

۶- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۲، ص ۳۴۱

۴- حسد:

حسد یکی از خطرناک ترین رذایل اخلاقی از نظر فردی، اجتماعی، مادی و معنوی است. این اخلاق زشت هم به فرد و هم به جامعه آسیب می‌رساند و حتی منجر به قتل می‌شود. به همین دلیل است که در آیات قرآن به ویژه در سوره فلق پناه بردن به خدا از حسادت فعلی بیان شده است.

حسد در لغت:

اصل این واژه را از حَسَدَل به معنای کینه دانسته‌اند؛ همان‌گونه که کینه پوست تن آدمی را زخم می‌کند و خونش را می‌مکد، حسد نیز با جان و روان شخص حسود چنین می‌کند.^۱ حسد به معنای آرزو کردن زوال نعمت از کسی است که استحقاق آن را دارد^۲ و نیز به معنای آرزوی ادامه یافتن فقدان نعمت، نقص، فقر و مانند آن، برای دیگران است.^۳

حسد در اصطلاح:

حسد ناخشنودی از موفقیت کسی و زوال نعمت او را تمنا کردن است.^۴ حسد حد افراطی رفتار کسی دانسته شده است که از نیک بختی مردمان رنج می‌برد.^۵ گفته شده که حسد، آرزوی نابودی نعمت‌های دیگران و خواستن آن نعمت‌ها فقط برای خود است،^۶ لیکن در تعریفی دقیق‌تر، آرزوی زوال نعمت‌های دیگران است که چه بسا با تلاش برای نابودی آن همراه باشد.^۷

عوامل حسد:

امام خمینی حسد را یکی از رذایل اخلاقی می‌داند و معتقد است که وقتی حسود دیگری را کامل دید، در او حالت انکسار رخ می‌دهد که همین عامل تحقق حسد می‌شود. حسود خواستار زوال نعمت یا کمال از دیگران است، حتی اگر نعمت و کمالی که حسود آرزوی زوال آن را دارد، امری واقعی نباشد بلکه خیالی و غیرواقعی باشد، باز هم حسد شکل می‌گیرد و چه بسا آنچه حسود آرزوی زوال آن را دارد در واقع از رذایل باشد مانند خونریزی، هرزه‌گویی که حسود آن را کمال می‌پندارد و زوال آن را طلب می‌کند یا چیزی از نقایص انسانی و کمالات حیوانی است، اما حسود چون در حد حیوانیت است، آن را کمال می‌داند و زوال آن را از

۱- زبیدی، شیخ فرید احمد تاج العروس، ذیل واژه حسد

۲- راغب اصفهانی، حسین بن محمد مفردات الفاظ قرآن کریم، ص ۲۳۴

۳- آلوسی شهاب الدین روح المعانی، ج ۱۶، ص ۵۰۷

۴- نجفی محمد حسن جواهر الکلام ج ۴۱، ص ۵۲

۵- ازهری محمد بن احمد، تهذیب اللغة، ج ۴

۶- جرجانی، علی بن محمد کتاب التعریفات، ج ۱، ص ۹۲

۷- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ذیل واژه حسد

دیگران آرزو می‌کند.^۱

۵- تکبر:

تکبر در لغت:

تکبر در لغت به معنای تعظم و خود را بزرگ پنداشتن آمده است.^۲

برخی، کبر و استکبار و تکبر را برای اشاره به همین معنا به صورت یکسان به کار برده‌اند،^۳ ولی برخی میان کبر و تکبر فرق گذاشته‌اند؛ کبر را امر باطنی و حالت نفسانی دانسته‌اند و تکبر را به ثمرات آن امر باطنی، که به صورت افعال و اقوال ظاهر می‌شود، اطلاق کرده‌اند.^۴

تکبر در اصطلاح:

در اصطلاح؛ تکبر بدین معنا است که آدمی خود را بالاتر از دیگری ببیند، و معتقد شود که بر غیر، برتری و رجحان دارد، و دیگری را کوچک شمارد.^۵ برخی، کبر و استکبار و تکبر را برای اشاره به همین معنا به صورت یکسان به کار برده‌اند،^۶ ولی برخی میان کبر و تکبر فرق گذاشته‌اند؛ کبر را امر باطنی و حالت نفسانی دانسته‌اند و تکبر را به ثمرات آن امر باطنی، که به صورت افعال و اقوال ظاهر می‌شود، اطلاق کرده‌اند.^۷

نتیجه:

آنچه از مباحث طرح شده در این نوشته به دست می‌آید اینکه تقوای اجتماعی و شاخصه‌های آن و اینکه در نظام فردی و اجتماعی اسلامی تقوا یکی از اصل‌های مهم است که در کتاب و سنت خیلی به آن تاکید شده است. و در بخش در مورد تقوای فردی و اجتماعی گفتیم تقوا بطور کلی مورد تاکید همه علماء بوده اما تقوای اجتماعی که خودش یکی از اصل‌های مهم و مورد تاکید قرآن هست در این نوشته بیشتر مورد توجه بوده لذا بعد از مفاهیم و کلیات با استفاده از دیدگاه علامه طباطبایی مقام رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای بخش اول را ذکر نموده و مسایل متفرقه تقوا از نگاه رهبری را یاد آور شدیم.

در بخش دوم که در دوگفتار تدوین شده ابتدا تقوا در محیط خانواده و حقوق زن و شوهر را بررسی و با استفاده از آیات و روایات نتیجه گرفتیم که رعایت حقوق همسران از جمله اعطای نفقه و شیردهی و

۱- خمینی، روح الله، دانشنامه امام خمینی، ج ۴، ص ۴۲۴

۲- ابن منظور، محمد، لسان العرب، ذیل کبر ج ۵، ص ۱۲۹،

۳- راغب اصفهانی حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ذیل کبر ص ۱۹۸

۴- مهدی بن ابی ذر نراقی، جامع السعادات، ج ۱، ص ۳۸۰

۵- همان

۶- حسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ذیل کبر

۷- مهدی بن ابی ذر نراقی، جامع السعادات، ج ۱، ص ۳۸۰

رعایت تقوا در اختلاف خانوادگی از عوامل اصلی استحکام و دوام خانواده است. و سپس در گفتار دوم این بخش شاخصه‌های تقوای اجتماعی و برخی از مهمترین شاخصه‌های تقوای اجتماعی از جمله: رعایت حق الناس، امر به معروف و نهی از منکر، رعایت پوشش مناسب، ادب و احترام متقابل، اخوت و برادری و همچنین ایثار و از خود گذری و وفای به عهد در قرآن و سه خصلت منفی برای عهد شکنان و همچنین امانت داری و امانت از دیدگاه قرآن و روایات اهل بیت و... را از عوامل سلامت روحی یک جامعه بر شمردیم. و در بخش سوم به موانع تحقق تقوای اجتماعی پرداخته شد و موانع را به طور مشروح بیان نموده و در گفتار اول موانع تقوای اجتماعی در محیط اخلاقی مانند بخل و مراحل بخل و بخل در آیات و روایات و عوامل بخل آثار منفی اجتماعی بخل، و سپس در باره غیبت در آیات و روایات و عوامل اجتماعی غیبت و آثار اجتماعی آن که اختلال در همبستگی اجتماعی بی‌نظمی اجتماعی و تزلزل در موقعیت و منزلت اجتماعی و ایجاد دشمنی و کینه را موجب میشود بحث شد. و بعد راجع به دروغ‌گویی و آثار منفی اجتماعی دروغ و بی‌اعتباری دروغگو در جامعه و بدبینی مردم نسبت به دروغگو بی‌آبرویی و بالاخره این که دروغ باعث فقر در جامعه میشود و سپس راجع به حسد در قرآن و روایات و عوامل حسد و آثار اجتماعی حسد از جمله مخالفت با قضا و قدر الهی که منجر به کور دلی و کفر میشود و سپس راجع به تکبر در قرآن روایات عوامل و علل تکبر و آثار اجتماعی تکبر و خواری و ذلت انسان در نظر خدا و مردم شده و در اخیر به موانع تقوای اجتماعی در محیط اعتقادی که عبارت است از ضعف ایمان به معاد در قرآن و سپس ضعف ایمان به اهل بیت علیهم السلام مطالب این تحقیق به پایان رسید بعون الله و توفیقه.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال / ترجمه غفاری دارالرضی ۱۴۰۶ ه ق
- ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، بیروت انتشارات دار الفکر ۱۳۵۸ ش
- ابن منظور محمد بن مکرم / لسان العرب چاپ انتشارات دارصادر. بیروت بی تا
- أبو القاسم حسین راغب أصفهانی مفردات ألفاظ القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داودی، بیروت: دار القلم، ۱۴۱۲ ق

- زهری، محمد بن احمد تهذیب اللغة، دار احیا التراث العربی بیروت ۱۴۲۱ ه ق
- جذری، مبارک ابن اثیر، النهاية فی غریب الحديث و الاثر، ریاض دار ابن جوزی ۱۴۲۱ ق
- نراقی، ملا احمد، معراج السعاده ناشر تهران نشر حوزه علمیه اسلامیة ۱۳۴۸ ش
- طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، ۱۰ جلد، دار احیاء التراث العربی - لبنان - بیروت، چاپ: ۱.

- جذری، مبارک ابن اثیر، النهاية فی غریب الحديث و الاثر، ریاض دار ابن جوزی ۱۴۲۱ ق
- جرجانی علی بن محمد، کتاب التعریفات، دار الكتاب المصری ۱۴۱۱ ق
- طبرسی فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، انتشارات ناصر خسرو - تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۲ ش ج ۵،
- طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، ۱۰ جلد، دار احیاء التراث العربی - لبنان - بیروت، چاپ: ۱.

- کلینی، محمد بن یعقوب، کافی (طبع - دار الحديث) - قم، چاپ: اول، ق ۱۴۲۹.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بخش امامت (ترجمه جلد ۲۳ بحار الأنوار) - تهران، چاپ: دوم، ۱۳۶۳ ش
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ۲۸ جلد، دار الکتب الإسلامية - ایران - تهران، چاپ: ۱۰، ۱۳۷۱ ش.

- نجفی محمد حسن ابن محمد باقر جواهر الکلام دار احیا التراث العربی ۱۳۷۷ ش

- طالقانی، محمود، پرتوی از قرآن، ۶ جلد، شرکت سهامی انتشار - ایران - تهران، چاپ: ۴، ۱۳۶۲ ه. ش.
- طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی ۱۳۷۴ ه. ش
- طیب، عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، ۱۴ جلد، اسلام - ایران - تهران، چاپ: ۲، ۱۳۶۹ ه. ش.
- مغنیه، محمدجواد، ترجمه تفسیر کاشف، (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم) ۱۳۷۸ ه. ش.